

## (Mi) végre ökokritika?

Smid Róbert: *Az ökokritika dilemmái. Kortárs ökológiák az irodalom és a technológia diszkurzív metszéspontjaiban*

LÉNÁRT TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,  
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

egyetemi adjunktus

[lenart.tamas@btk.elte.hu](mailto:lenart.tamas@btk.elte.hu)

ORCID 0000-0002-1227-0783

Smid Róbert kötete többéves kutatómunkát és kutatói érdeklődést fog össze, vagy pontosabban: segít eligazodni a szerző – aki kétségtávol legtermékenyebb irodalomkritikusaink egyike – szerteágazó publikációinak, kritikáinak, lexikonszócikkeinek és tanulmányainak nehezen áttekinthető sokadalmán. A kiemelt szempont jelen könyv esetében az ökokritika, amely bár nem cseng ismeretlenül a hazai irodalomtudományos diszkurzusban, pozíciója, súlya és kiterjedése mégis tisztázásra szorul.

A könyv szerkezete formabontó és némileg eklektikus. Három teoretikus csomópont vagy akár állásfoglalás adja a gerincét, nevezetesen a bevezető, az első mamutfejezet záró tanulmánya (*A fehér ökológia*), valamint az utószó. Ezekhez lazábban, különböző pontokon kapcsolódnak a további tanulmányok, amelyek azonban minden esetben elméleti téteket és tanulságokat mozgatnak, így a figyelmes olvasó számára újabb „alternatív” teoretikus súly- és vitapontok bukkanhatnak elő. A kötet három sűrűsödési pontja vázol fel egy lehetséges ökokritikai horizontot, amely sajátos módon ellendiskurzusként tételezi magát, vagyis valamivel, nevezetesen a „fehér ökológiákkal” szemben pozicionálja önmagát. Kissé nehézkesen, mégis követhetően, az utószóban már-már polemikus élel körvonalaazódik, hogy a találó, szegről-végről Derridától kölcsönzött fogalom alatt valamiféle naiv természetvédelem, klímaváltozástól való aggodalom teoretizációi és elméleti preszuppozíciói értendők. E széles

körben hangoztatott nézetek eredője igen gyakran egy egyoldalú, korántsem kérdés nélküli ember–természet-viszony, amelyet a kötet meggyőzően, több oldalról és tekintélyes apparátust mozgatva dekonstruál. Mégis féloldalasnak tűnik ez a polémia, különösen, ha a magyar nyelven folyó diskurzusokban tekintünk szét. Aligha beszélhetünk a hazai ökokritika megszilárdult pozícióiról, inkább egy-két említésről, próbálkozásról – amelyek nem ritkán magához a szerzőhöz kötődnek, mint például a társszerkesztésében megjelent *Ökodiskurzusok* című Helikon-szám (2023/4). Nemcsak a vitapartnerek hiányoznak a műből – például a Lányi András-féle „ökoetika” –, de nincs is igazán tétje sem a helyenként virtuóz argumentációnak, hiszen az (irodalom-)elméleti felvetések nem érintkeznek a társadalmi, gyakran politikai elköteleződésű, az aktivizmus különböző formáit mérlegelő diskurzusokkal; mintha ezt a különös diszpozíciót, a vita nélküli vitapozíciót formálná csendéletté az utószó felütése, amelyben arról értesülünk, hogy a szerző a könyv megírásával egy időben (annak dacára? vagy éppen azért?) mindent megtett a lakóhelyével szomszédos kis erdő életvilágának megőrzéséért.

A vitapozíció feltehetően örökség is, hiszen a kötet ökokritikai perspektívájának legfontosabb előképe Timothy Morton munkássága, amelyben a széles, gyakorta eklektikus elméleti távlat mellett megtalálható ez a polemikus irány is, persze a magyartól sokban különböző angolszász diskurzus viszonyai között. A „fehér” és a „sötét” ökokritika éppúgy a Shelley-kutató Morton fogalmai, ahogy a romantika természetfelfogása is nála keresendő, állandó referenciapont. A kötet teoretikus kalandozásai azonban nem ritkán árnyalják, sőt, túl is lépnek a mortoninánus horizonton, és más fontos szerzők gondolatai is helyet kapnak az érvelésben – például Bruno Latour már magyarul is olvasható művei, Eva Horn katasztrófa-monográfiája vagy Derrida *Biodegradables* címen megjelent szövege –, de talán még ennél is meghatározóbb Smid korábbi elméleti tájékozódása, mindenekelőtt a kultúr- és pszichotechnikák lacani, derridai és kittleri média- és kultúraelmélete, amely forradalmasítanivalakul át a kötet lapjain a „sötét” ökokritika teoretikus hátterévé.

A kötet két fejezete közül az elsőben az inkább elméleti érdekeltsgű, hol egy jelenségcsoport, hol egy irodalmi alkotás köré épülő tematikus írások találhatók, a másodikban hasonló kérdésfeltevésekkel ugyan, de nagyobb hangsúlyt kap az irodalmi elemzés, azaz lírai szövegek szoros olvasása. Az első fejezet tematikus iránytűt választ, nevezetesen a nemzeti parkok és kertek kérdését, hogy a bevezetőben felvett ökokritikai perspektívát elmélyítse. Itt a „park” és a „kert” fogalmai kínálkoznak arra, hogy a(z ember alkotta) kultúra és a(z ember lakta, ám nem uralt) természet közötti finom különbségtételeket ezúttal a heideggeri „gond” és „gondoskodás” (Sorge/besorgen) koncepcióira alapozva dolgozza ki. Ezzel leginkább a negyedik és a hatodik alfejezet állítható párhuzamba, amelyek a „sziget” kultúrtörténeti koncepcióit, illetve az említett Derrida-tanulmány nyomán a lebomlás kérdéseit járják körül. Itt is egy-egy fogalom áll ugyanis a középpontban, a fejezetek filozófiai, kultúrtörténeti spektruma hasonlóan széles, ugyanakkor az érvelés ez esetekben sem egyenesvonalú, gyakran nehezen követhető; a sűrű szövéssű, folyamatosan különböző

terminológiai ajánlatokat mérlegelő, kitekintgető nyelvhasználat időnként, mi tagadás, átlátszatlanná válik. Annyi azonban még a türelmetlenebb olvasó számára is egyértelmű, hogy a „kert”-, a „sziget”- és a „lebomlás”-fejezetek is a natúra/kultúra különbségtétel igen aprólékos felfejtésében és redisztribúciójában érdekelték, hasonlóan az első nagyfejezet további, irodalmi művekkel (Bodor Ádám életművével, H. G. Wells *Dr. Moreau szigete* című regényével, valamint Bartók Imre és Szerényi Szabolcs írásaival) foglalatосkodó alfejezeteihez. Ezek a szövegek is e határvonal újrafelosztásával, és az ez alapján újragondolt emberképekkel való kísérletezés terepeiként értendők, így e fejezetek az alapos és részletgazdag szövegmunka – különösképp a Bodor-tanulmány elmélyültsége látványos – mellett is inkább koncepcionálisnak tekinthetők, amelyek ily módon egészítik ki a tematikus fejezetek explanációit. *A ló meghal, a médium él* című alfejezet annak ellenére kakukktojás, hogy illeszkedik a fenti elméleti vonulatba, amennyiben a „természetesség” egy adott szempontú analízisével állunk szemben. Itt egészül ki ugyanis az érvelés leginkább az alcímben (is) ígért technológiával; a korai fényképezésről és a film megszületéséről van szó, Marey és Muybridge sorozatfelvételei kapcsán arról, hogyan alakul át a „természetes” mozgás a gépek által rögzített és tárolt mozgássá. A szokottnál is sűrűbb tanulmányban jutnak szóhoz leginkább az újabb, poszthumán érdekeltségű médiaelméletek, amelyek magyar nyelvű recepciójában és megismertetésében Smid az elmúlt évek során komoly szerepet játszott; a „ló”-tanulmány így a kötet egy fontos, a főáramtól némileg eltérő teoretikus gócpontjaként érthető, miközben a „főáramot” az első fejezet említett záró tanulmánya fogja össze, amely megismerti az olvasót a „fehér ökológia” fogalmával és az ebben rejlő teoretikus kihívásokkal.

A második fejezetben a líraolvasás kerül előtérbe, bár az elméleti koncepciók iránt elkötelezett, komplex nyelvhasználat természetesen velünk marad. A verselemzések is elég szigorúan követik az első fejezet kérdésfeltevéseit, bár itt már irodalomtörténeti szempontokkal egészülnek ki; úgy is mondhatnánk, hogy a második fejezet az ökokritikai szemléletmód nyomát követi végig az irodalmi modernség megszületésének, kibontakozásának és alakulásainak diszkurzusában.

Az első, *Antropomorfizmus és ökomimézis* című tanulmány középpontjában egy Wordsworth-vers áll, pontosabban annak olvasatai. Itt kapjuk a legrészletesebb képet Timothy Morton munkásságáról, romantika-értelmezéseiről, méghozzá Paul de Man értelmezéseinek fénytörésében, aki Morton egyik gyakran hivatkozott mestereként és az európai romantika újraértőjeként jut szóhoz. A tanulmány figyel a koncepcionális különbségekre, a de Man–Morton-viszonyt mégis alapvetően egyenvonalúként ábrázolja – ezt a kontinuitást persze maga Morton is vállalja. A két szerző kontrasztív megítélése annak ellenére csendesedik el az okfejtés során, hogy míg Morton életműve a klasszikus „kultúratudós” pályáját követi, aki az irodalmi művekkel való bíbelődést követően lép ki a(z aktuális) kultúratudomány kérdéseinek porondjára (persze továbbra is vissza-visszanyúlva az irodalmi szövegekből leszűrhető tanulságokhoz), addig Paul de Man pályája és önértése ismeretesen ezzel voltaképpen ellentétes irányt mutat, amennyiben inkább az irodalom „külpolitikáitól” való el- és

a szövegbe való befordulást, valamint a(z irodalmi) nyelv primátusát hirdeti. Morton-nál és az ő nyomán jelen kötet tanulmányaiban is inkább a nyelv/világ viszonyrendszereinek újrakondicionálására, dinamizálására esik a hangsúly. Nyelv és világ kölcsönös, invazív és – ide nem illő szóval – parazitív illeszkedéseiről, áthatásairól esik szó, amint azt talán a legszebben a Bodor-tanulmány okfejtése mutatja. Az első fejezet más tanulmányaiban, Wells, Bartók és Szerényi kapcsán a Paul de Man-i értelemben vett (irodalmi) nyelv működésére kevesebb figyelem jut, viszont szó esik például a (romantikus) iróniáról a *Dr. Moreau szigetében*, még ha ez a fontos de man-i kategória nem is igazán jut szerephez az értelmezésben.

A nyelv és nyelviség kultúrakutatásban betöltött szerepének kérdéseire felelnek meg voltaképpen a második fejezet verselemzései, amennyiben az ökokritika „mortoniánus” szempontrendszerét a magyar líratörténet egy olyan értelmezési hagyományához illesztik, amely jelentős részben éppen de Man (és mások) belátásaira épül. Így a *Kettős halál* című magisztrális dolgozat Babits, Nemes Nagy, Kassák Lajos és Déry Tibor egy-egy versén keresztül tekinti át a halál- és híradás(technika) motívumhálózatait. Az értelmezés nyomán a „természet” pusztulása, a természetes halál dezantropomorfizációja, a természet kód- és kommunikációs rendszereinek technicizálódása, illetve mindezek motivikus egymásba játszatása és az erre adott, egyre inkább dehumanizálódó poétikai önreflexió rajzolja fel az irodalmi modernitás, a későmodern és az avantgárd korszakhatárait. A szépen levezetett koncepció folytatódik a másik két líraelemző tanulmányban, amelyek a későmodern két legfontosabb életművét, Szabó Lőrinc és József Attila szövegeit vizsgálják. Mindkét tanulmány áttekintő jellegű, kérdésfeltevése alapján az életmű egészével foglalkozik, több jelentős, sokszor elemzett verssel, így az írások az utóbbi évek Szabó Lőrinc- és József Attila-olvasásának adott szempontú összefoglalásaként, értő kivonatolásaként is érthetőek. Szabó Lőrinc esetében az élet és a halál, az élő és halott különbségtételei, József Attilánál pedig az „én” és a „természet” romantikából eredeztető összeolvadásának újrakonstituálódó, reflexív (a tanulmány szavával: „immerzió-”) alakzatai mentén kapcsolható a két életmű az előző tanulmányban felvetett szempontrendszerhez, mintegy a későmodern poétikák két lehetséges irányát felmutatva, amelyek az avantgárdból indulnak, és azt a romantikus természet–ember-konstitúciót definiálják újra, amellyel még a második fejezet Morton versus de Man-tanulmánya foglalkozott.

A második fejezet verselemzései tehát meggyőző erővel olvasztják be az ökokritika szempontrendszerét a kurrens líraelméleti és -történeti elgondolásokba, sőt, voltaképpen inkább azt sugallják, hogy a 20. századi líra kérdései mintegy megelőlegezték vagy előre kondicionálták a 21. század természetről és emberről való gondolkodását. E tekintetben tehát a kötet második fele nemcsak tárgyában, de megközelítésmódjában is eltér az első fejezet tanulmányaitól, ahol az irodalmi szövegek – a nagyon is részletes szövegelemző munka dacára – inkább illusztratív szerephez jutottak; az iskolai közeghez szokott olvasónak az a benyomása támadhat, hogy az

értekező eleinte inkább kikérdezi az irodalmi műveket (Wellst, Bartókot és másokat), líraelemzéseiben ellenben oda is hallgat a szövegek mondandójára.

Smid Róbert kötete kétségkívül intellektuális élmény, ugyanakkor kihívás is. A jámbor olvasó könnyen elveszhet a jellegzetesen angolszász értekezésekben tapasztalható, néha szinte obszesszív fogalmi distinkciók, nagyvonalú elokvencia és a németes pontosítások, komplex magyarázatok és bonyolult levezetések nyugvópontra ritkán jutó párviadalában, amely nem egyszer teszi próbára az olvasói figyelmet és az értekező magyar nyelv teherbíróképességét. Ezért sem igazán ajánlható azoknak, akik a természet és természetvédelem aktuális kérdéseire, vagy, *horribile dictu*, arra keresnek válaszokat, hogy „mit is lehet tenni”. A kötet, még ha van is ilyen – rejtett – szándéka, nemigen fogja megnyugtatni a környezetük iránt aggódókat; mást, jóval többet nyújt ennél. Ökokritikai, természet és ember viszonyait firtató kérdések és fogalmak nyomába eredve mérlegre teszi a 20–21. századi „mediális kultúratudomány” legfontosabb eredményeit, pozícióit és koncepcióit, s ezeket egy igen részletgazdag, mégis homogén diszkurzív rendszerre, „ökokritikai beszédmóddá” gyúrja össze. Nem utolsósorban pedig sikerrel vetíti rá ezt elméleti mátrixot a 20. századi magyar líra történetére. Az ökokritika így olyan átfogó szemléletmódként mutatkozik meg, amely a jelen felől érti újra a múltat, és a múltból tanulva próbálja formálni a jelent.

(*Századvég, Budapest, 2023.*)